

SOHIBQIRON YULDUZI

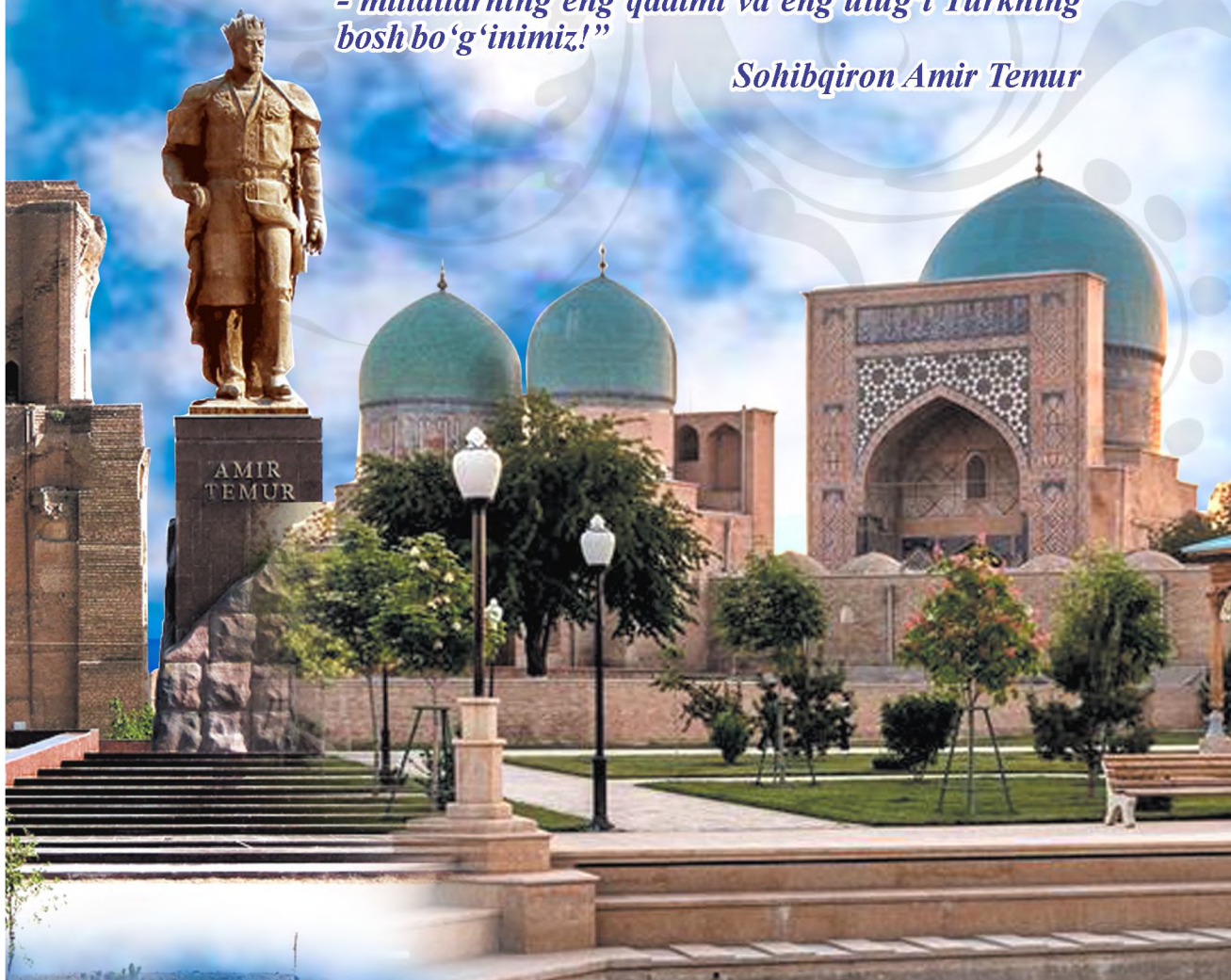

Соҳибқирон юлдузи

№4 (38) 2019 йил

*“Bizkim-mulki Turon, amiri Turkistonmiz, bizkim
- millatlarning eng qadimi va eng ulug‘i Turkning
bosh bo‘g‘inimiz!”*

Sohibqiron Amir Temur

SOHIBQIRON YULDUZI

ИЖТИМОЙ-ТАРИХИЙ, ИЛМИЙ ВА ОММАБОП ЖУРНАЛ

ТАХРИР ҲАЙЪАТИ АЪЗОЛАРИ:

академик Акмал Саидов
академик Анатолий Сагдуллаев
академик Дилором Юсупова
проф. Убайдулла Уватов
Спрозиддин Саййид
проф. Поён Равшанов
проф. Абдурахим Эркаев
проф. Қахрамон Ражабов
проф. Юлдуз Эргашева
проф. Баҳодир Эшов
ф.ф.д. Нафас Шодмонов
Тулқин Ҳайит

Бош муҳаррир:

Очил Бўриев

Масъул котиб:

Азизбек Норов

Нашр учун масъуллар:

Равшан Тўхтамишев

Илҳом Тогаев

Саҳифаловчи:

Баҳодир Мусаев

МУАССИС:

SOHIBQIRON SHULASI M.CH.J.

Қашқадарё вилоят матбуот ва ахборот
бошқармасида 2012 йил 12 мартда
11 076 рақами билан рўйхатга олинган.

Журнал йилда 4 мартаба чоп этилади.

Журналдан кучирма олинганда манба
қайд этилиши шарт.

Манзилимиз:

Қарши шаҳри, Мустақиллик шоҳ кучаси,
2-уй. Телефон: 221-13-78 91.466-80-32

Теришга 19.10.2019 йилда берилди.

Босишга 21.12.2019 йилда рухсат

этилди. 21.12.2019 йилда босилди.

Бичими 70x100 1/16. 8,0 босма табақ.

Адади 900 нусха. Буюртма № 677

Журнал «Photo Express» ишлаб чиқариш

корхонаси босмахонасида чоп этилди.

Босмахона манзили:

Қарши шаҳри Мустақиллик шоҳ кучаси, 22-уй.

Электрон манзилимиз:

sohibqiron_jurnali@mail.ru

2019 йил № 4 (38)

2019 йил – Фаол инвестициялар ва ижтимоий ривожланиш йили

Журнал таниқли шоир, маънавият
жонкуяри (марҳум) Исмоил Тўхтамишев
ташаббуси билан ташкил этилган.
2010 йилдан чоп этилади.

Журнал Ўзбекистон Республикаси Вазирлар
Маҳкамаси ҳузуридаги Олий Аттестация
Комиссияси раёсатининг 2018 йил
29 декабрдаги 260/7–сонли қарори билан
«Тарих» фанлари бўйича илмий журналлар
рўйхатига киритилган.

MUNDARIJA

БОШ МУҲАРРИР САҲИФАСИ

Ўз тилига садоқат - бу ватаний ишдир.....4

ТАРИХШУНОСЛИК

Қаҳрамон РАҲАБОВ, Ўзбекистоннинг мустақиллигини қўлга кири-
тиши арафасида ижтимоий-сиёсий вазиятнинг кескинлашуви
(1989-1991 йиллар).....19

Ҳамшид БЕРДИЕВ, Сунгги ўрта асрларда Бухоро амирлиги
шаҳарлари тарихи: баъзи чизгилар.....25

Абдусалим КАМИЛОВ, Туркистонда миллий масала муаммолари
тарихидан.....29

Зуфар ҚОРЁҒДИЕВ, Бухоро дўлиларининг оилавий турмуши ва
жамоавий ҳаёти.....32

Ўқтам АБДУЛЛАЕВ, Қашқадарё вилоятида педагогик кадрлар
тайёрлаш: дастлабки қадамлар.....38

Шерзод ИСКАНДАРОВ, Ўзбекистон арабларининг деҳқончилик
билан боғлиқ анъаналари.....42

ТЕМУРШУНОСЛИК

Акмал САИДОВ, Амир Темур Испания элчиси нигоҳида.....8

К.ҒАНИЕВ, Қ.НУРБОЕВ, Салоҳиддин Тошкандийнинг "Темурнома"
асари манба сифатида47

Э. ҚОБУЛОВ, С.РАҲАБОВА, Амир Темурнинг ҳокимиятида
Термизнинг ўрни.....51

Жўрабек БЕГАЛИЕВ, Амир Темурнинг Хитой буйича сиёсати57

Н.ЎРОҚОВА, У. ТОШНИЯЗОВ, "Темур тузуклари"да маънавият
масалаларининг ёритилиши.....61

ТАДҚИҚОТ

С.ТУРСУНОВ, А.ПАРДАЕВ, Катта Лангар -таваррук зиёрогҳо...65
 Гулом КАРОМОВ, Туркистонда соғлиқни сақлаш соҳасида дастлабки қадамлар.....70
 Абдурасул РАҲИМОВ, Алишер Навоийнинг "Насоимул муҳаббат" асарида катта лангар тавсиги.....75
 Шуҳрат ТЎРАЕВ, Буюк сайёҳ, тарихчи ва таржимон.....78
 Феруза АТАМУРОДОВА, Голсуорси ва ҳарактер яратиш маҳорати.....83
 Нигора ШАРОПОВА, Ўзбекистон халқ таълими тизимида ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш тadbирлари ва натижалари89
 Бекзод АХМЕДОВ, Ўзбекистонда қорақўлчилик ҳолати.....94

КИТОБЛАР ОЛАМИДА

О.БЎРИЕВ, Н.РАҲАБОВА, Қашқадарё воҳаси шаҳарлари тарихига бағишлаган салмоқли монография.....98

РУҲИЯТ СУРАТИ

Абдурашид МАХМАТОВ, Ҳофизга аталган соз.....106
 Дилора ХОЛИҚОВА, Шеърлар.....110
 Байрам АЛИ, Нимкоса (Ҳикоя).....112

ЖАҲОНИЙ ЖАВОҲИР

Ф.Р.Де Шатобриан, «Атала»(овчилар)Француз тилидан Улжан Қаршибаева таржимаси.....117

TARIXSHUNOSLIK

O'ZBEKISTON ARABLARINING DEHQONCHILIK BILAN BOG'LIQ AN'ANALARI

Шерзод ИСКАНДАРОВ,
Тошкент тиббиёт Академияси «Ижтимоий фанлар»
кафедраси катта ўқитувчиси.

Таянч сўз ва иборалар: этнография, чўл, деҳқончилик, географик, иқтисодий, боғ, сув, пахта, ўтроқ, анъанавий, этномаданий.

Ўтмишда арабларнинг катта қисми чорвачилик билан шуғулланиб, чўл ҳудудларида истиқомат қилиб келишган бўлса, кейинчалик ўтроқ деҳқончиликка ўта бошлаганлар. Айниқса, Бухоро амирлиги даврида уларнинг иқтисодий ҳаётида деҳқончилик муҳим ўрин эгаллай бошладики, XVII-XVIII асрлардан сўнг арабларнинг анча қисми деҳқончилик билан шуғулланганлар.

XX аср ўрталаридан бошлаб араблар деҳқончилик ва чорвачилик хўжалик машғулотлари билан бир вақтнинг ўзида машғул бўлган. Сунъий сугоришга асосланган деҳқончиликнинг оммавийлашишига ва кўплаб чўл ҳудудларининг ўзлаштирилиши ўз ўрнида бу ҳудудларда арабларнинг маҳаллий ўзбек ва тожик халқлари билан ўзаро аралашшига сабаб бўлди.

Деҳқончилик хўжалиги араблар турмуш тарзида асосий ўрин эгаллаб, бошқа халқлар билан этномаданий ўзора яқинлашишига олиб келишган.

Минтақада араблар сон жиҳатидан унча кўп бўлмасалар-да, ўз номини ҳозиргача сақлаб келмоқдалар. XIII асрда улар ярим ўтроқ ҳаёт кечириб, чорвачилик билан бирга деҳқончилик билан ҳам шуғулланган. XIII асрда Мовароуннаҳрда маҳаллий турғун туркийзабон аҳоли, тожик ва араб этносларидан ташқари яна ўнлаб йирик ярим ўтроқ аҳоли истиқомат қилишган. Улар ўзбек халқи этногенезида муҳим ўрин тутиб, ўзбек элатининг шаклланиш жараёнида фаол қатнашган асосий компонентлардан бир ҳисобланади.

Арабларни катта қисми чўл, тоғли, даштли ўлкаларда истиқомат қилиб, келишган. Чунки, араблар ҳаётида чорвачилик асосий машғулоти ҳисобланиб, келинган. Айрим араблар ҳанузгача чўл ҳудудида истиқомат қилиб келинмоқда, мисол тариқасида, Навоий вилоятидаги арабларни истиқомат қиладиган қишлоқлари ҳам табиий-географик хусусияти ва аҳоли машғулотларига қараб асосан уч гуруҳга бўлиш мумкин. Арабларининг турмуш тарзида чорвачилик, кейинчалик ўтроқ ҳаётига ўта бошланиши деҳқончилик ва ҳунармандчиликни кенгроқ тарқалганлигини кузатиш мумкин. Биринчидан, араб чорвадорларининг қир-адирларда кўчиб, юриши, иккинчидан, уларнинг маҳаллий аҳоли билан яқинлашиш муҳим ҳисобланади.

Ўзбекистонда араблар республиканинг марказий ва жанубий вилоятларида кўпроқ жойлашган бўлиб, улар асосан ўз қишлоқлардан бошқа элатларга аралашмаган ҳолда алоҳида ажралиб яшаган. Араблар чорвачилик билан шугулланиб, араб қўйларнинг қўзиларидан олинадиган қоракўл терилари етиштиришга катта эътибор беришган. Бундан ташқари улар йилқичилик билан ҳам шугулланганлар. Умуман олганда республикада араб хўжаликларининг нуфузи анчагина бўлиб, улар ижтимоий-иқтисодий ҳаётда етакчи ўринлардан бирида турган. Мисол тариқасида Бухоро округидаги аҳоли яшаш жойлари – қишлоқлар ва ундаги хўжаликлар (оилалар) ни келтириб ўтиш мумкин.

Ўзбекистон арабларининг хўжалик фаолияти маҳаллий халқлардан унчалик фарқ қилмайди. Бироқ қадимда арабларни катта қисми чорвачилик билан шугулланиб чўл ҳудудларда истиқомат қилиб келишган бўлса ҳам кейинчалик ўтроқ деҳқончиликка ўта бошлади. Айниқса, Бухоро амирлиги даврида иқтисодий ҳаётида деҳқончилик қадимги алоҳида муҳим ўрин эгаллаб келганлиги сабабли бўлса-да, XVII-XVIII асрдан сўнг арабларни йирик қисми деҳқончилик билан шугулланишига катта эътибор қаратиб келишди. Шу сабабли сунъий сугориш иншоотларни барпо этишган. XX асрнинг ўрталаридан бошлаб, араблар чорвачилик ва деҳқончилик ишларни бир вақтнинг ўзида олиб боришди. Сунъий сугоришга асосланган деҳқончиликнинг оммавийлашига кўплаб, чўл ҳудудларни ўзлаштирилиши бу ҳудудларида арабларнинг маҳаллий ўзбек ва тожик халқлари билан ўзаро аралашishiга олиб келди. Этник ўзаро боғлиқлик ҳолатларининг катта қисмини тушуниш учун идентиклик (этник ўзликни англаш)ларидир. Умуман, шу билан бирга тасдиқлаш мумкинки, қаердаки этник муносабатлар узоқ даврлар мобайнида барқарорликни сақлаб, қолувчи жойларда, ўзига хос томони, қаердаки, этник гуруҳлар ўртасида мустаҳкам ўзаро боғлиқлик пайдо бўлувчи жойларда, кутиш мумкинки, биз қандайдир демографик мувозанатни топамиз. Ушбу мувозанатга таъсир этувчи турлича омилларни таҳлил этиш билан боғлиқдир. Ҳар қандай аниқ ареалдаги этник ўзаро алоқалар таҳлилининг энг муҳим қисми саналади. Инсон унга эгаллик қилишга ёки ёлланиш орқали, ўзига хос савдо иши ёрдамида киради. Бошқа томондан араблар бутун Ўзбекистоннинг барча ҳудудларга келиб жойлашган. Ишлаш учун ер маҳаллий аҳолигагина берилган. Ер эгалари деҳқонлар ўртасидаги фарқни кўплаб Яқин ва Ўрта Шарқ жамиятлари ижтимоий структуралари учун шунчалик муҳим ҳисобланса-да, бу ерда ундай дейиш мушкул, чунки ер эгаси бўлиш асосий, мутлақ устун турувчи ҳуқуқни бера олмайди. Этник идентиклигига эга бўлиш орқали янги маданияти шаклланди.

Чорвачилик учун кенг яйлови ёки дашт ҳудудларида истиқомат қилиш муҳим ҳисобланган. Ярим ўтроқ чорвачилик хўжалигининг деҳқончиликдан ажралиб чиқиб, кенг дашту биёбонларига тарқалиши, йирик ишлаб чиқариш соҳасига айланиши янги ерларни эгаллашда муҳим роль ўйнаган. Лекин бу ҳодиса техник-иқтисодий жиҳатдан интенсив деҳқончилик,

хўжалигидан орқада қолган чорвачилик оқибатда ўтроқ аҳолига қарама-қарши қилиб қўяди, иккита йирик соҳа орасида катта зиддиятлар туғдиради. Маданий-иқтисодий қолоқ кўчманчи қабила ва элатлар воҳаларга тез-тез ҳужум қилиб туриб, аввалига талон-торож, қиргин келтириб турганлар. Қадимий даврлардан XVIII асрга қадар давом этиб келган, Дашти Қипчоқдаги сак-массагет, кейин кўчманчи араб ва мўғул қабилаларининг босқинчилик юришлари шарқда Хитойдан то ғарбдаги араб давлатларигача ҳудудда юксак маданият яратган ўтроқ халқларнинг иқтисодий ва маданий тараққиётига зарар етказган.

Ўрта Осиёда яшаб турган азалий чорвадор халқларда кечаётган ўтроқ-лашиш ва деҳқончиликка ўтиш жараёни XIX асрнинг II ярмидан эътиборан кучайиши этнослараро алоқаларнинг янада ривожланишига олиб келди. Оқибатда барча ярим ўтроқ ва ярим кўчманчи этнослар, моддий маданиятида ҳам жиддий ўзгаришлар содир бўлди. Чунончи, араблар ўтроқ этносларига хос уруғ-қабилавий анъаналарини узоқ асрлар давомида сақлаб, қолишлари учун шароит туғилганлигини назардан қочирмаслик энг муҳим ҳисобланади.

Тарихий манбаларда кўрсатилишича, жанубий Сурхон воҳаси араблари бундан 200 йиллар бурун шимолий Афғонистондан, аниқроғи Балх тарафдан келишган. Баъзи манбаларда уларнинг аждодлари асосан, чорвачилик ва қўйчилик билан шуғулланиб, кенг яйловлар қидириб, Сурхон воҳаси орқали ўтиб Қашқадарё ҳамда Зарафшон ҳудудларига бориб қолган дейилса, бошқа бир маълумотда 1513 йилда бу ўлкаларнинг султони Жонибек арабларни Амударё соҳиллари Балх, Шибирғондан Қашқадарё ва Зарафшон ҳудудларига кўчирган, деган фикрлар ҳам мавжуддир. У даврида олиб келган араблар асосан ҳунармандлардан иборат бўлган.

Дашт қишлоқлари ҳақида тўхталадиган бўлсак, бу қишлоқлар аҳолиси кўпроқ чорвачилик билан шуғулланган, қишлоқда боғ ва мевали дарахтлар ўсмаган, фақат қудуқ сувларидан фойдаланилган. Бу қишлоқлар аҳолиси лалмикор, деҳқончилик ва чорвачилик билан шуғулланган. Шунинг учун дашт қишлоқлари кўпроқ чорвачилик учун қулай жойларда жойлашган, бу қишлоқлар, бир-биридан узоқ бўлиб, уй қурилишлари, уларнинг жойлашуви чорвачиликка мослашган. Дашт қишлоқларида асосан ярим ўтроқ ўзбек уруғлари-қўнғиротлар, жузлар яшаган. Бойсун ва Шеробод бекликларидаги Даштиғоз, Бандихон, Овзикенг, Бешэркак, Мунчоқ, Узунқудуқ, Эгарчи, Бешқўтон, Талашқон қишлоқлари дашт қишлоқларидан ҳисобланган. Шеробод беклигида кўплаб дашт ерларга сув чиқарилиб деҳқончилик, хусусан пахтачилик кенг қулоч ёйиб боргач, дашт қишлоқлари сони аста-секин қисқариб борган. Бошқа ҳудудлардан келган халқлардан фақат арабларгина ўзбекларга яқин турмуш кечирганлар. Улар ҳам кенг яйловларда, лалми ерларда ярим ўтроқ ҳаёт кечиришиб, асосан чорвачилик билан шуғулланишган. Араблар алоҳида яшасаларда, маҳаллий аҳоли билан этномаданий алоқалар натижасида

ўз тилларини унутишган. Жанубий Сурхон воҳаси араблари асосан ўзбек тилида сўзлашиб, турмуш-тарзи деярли ўзбек, уруғларидан фарқ қилмаган. Аммо уларда арабларга хос антропологик белгилар ҳамда баъзи маросимларда моддий ва маънавий маданиятда сақланиб қолганлигига кузатиш мумкин.

Маълум бўлишича, кейинги вақтларда, ҳаттоки XX асрнинг бошларигача Жейнов араблари қўйларини Афғонистонга ҳайдаб боришган. Улар Афғонистон ҳудудида жойлашган Андхўй билан бевосита алоқада бўлишган. Деҳқончилик билан бир қаторда, чорвачилик (майда мол, қўй-эчки) ҳам боқишган. Бу каби ҳолати Бухоро воҳасида жойлашган. Жугари қишлоғида кузатилди. Улар ҳам ёз вақтида хўжаликларни фақат бир қисми дала-даштга кўчиб чиққан, аксари аҳоли саратонда қишлоқда қолган. Жейновда эса, ёз пайти қишлоқда ҳеч ким қолмай, у ҳувиллаб ётган. Барча аҳоли, Жейновдан кетиб ёз мавсумини ўтказиш жойи қишлоқдан 30 чақирим нарида бўлган Шўрча яйловига кўчиб борган. Чунки, чорвалик билан шуғулланиш мақсадида юқоридаги ҳудудларга бориб ўз қўйларни боқишган. Бу каби бугунги кунда маълум маънода ўзгаришга учрамоқда, яъни, XXI асрга келиб, арабларни катта қисми ўтроқ ҳаётга ўта бошлаган. Ҳар бир оила деҳқончилик, ҳунармандчилик ҳамда маҳаллий анъанавий машғулотларига айланиб бормоқда. Бунга мисол тарзида йирик араб қишлоқлари турмуш тарзи ва анъаналарга хос маданиятини ёритилган бир қанча мақолаларда ҳам ўз исботини топган.

1962 йилда нашр этилган "Дунё халқлари" рукнидаги этнографик лавҳаларнинг 2-жилдида ҳам араблар турмуш-тарзига оид қизиқарли маълумотлар қайд этилади. Унда ёзилишича, XX аср 60-йилларида ҳам арабларнинг асосий машғулоти, қадимда бўлганидек, чорвачилик ва деҳқончилик асосий машғулотларидан бири деб эътироф этилади. Улар яшайдиган дашт ва чўл ҳудудларда чорвачилик тараққий қилган бўлса-да, воҳа жойларда деҳқончилик ривож топган. Чорвачиликнинг нисбатан юксалган соҳаси қоракўл қўйлари ва туялар боқиш бўлган. Шу боисдан маҳаллий аҳоли қоракўл қўйларининг бир зотини "арабий" ёки "араби" деб атайдди. Ўзбекистон ва Тожикистоннинг жанубий туманларида ҳаёт кечирадиган араблар ҳисори (думбали) қўйларни ҳам боқишган.

Ахборотчиларни маълумотига кўра арабларининг аксарияти қишлоқларда яшашган. Масалан, Жейнов қишлоғида кўп сонлик аҳоли жунга ишлов бериш билан машғулдир. Шундай қилиб, арабларнинг анъанавий чорва ишларига қўшимча, ҳозирда анъанага айланган деҳқончилик ишлари ҳам ривожланиб бормоқда.

Хулоса ўрнида шуни таъкидлаш лозимки, Ўзбекистон арабларининг этномаданий идентиклигини тадқиқ қилиш ҳамда ҳудуд аҳолисини деҳқончилиги ва ҳунармандчилик каби анъанавий хўжалик машғулотлари минтақани табиий-географик шароити, аҳолининг этник таркиби, жойлашув хусусиятлари янги манбаларни қиёсий таҳлиллар асосида ўрганиш энг долзарб вазифадир.

РЕЗЮМЕ

Мазкур мақолада, Ўзбекистон арабларининг деҳқончилик билан боғлиқ анъаналарининг ўзига хос хусусиятлари таҳлил этилган.

РЕЗЮМЕ

В данной статье анализируются особенности арабских земледельческих традиций арабов в Узбекистан.

RESUME

V dannoy state analiziruyutsya osobennosti arabских traditional arabov v Uzbekistane. Segodnya bolshinstvo arabov zanyato v selskom khozyaystve v sravnitelnom issledovanii na osnove polevyx issledovaniy material

Фойдаланилган манба ва адабиётлар рўйхати

1. Улашева С. Хоразмшоҳлар даврида Мовароуннаҳр аҳолиси. «Турон тарихи». Т: 2012 йил. 2-3 сонлар. Б. 48.
2. Ражабов Р. Ўзбекистондаги араблар ҳаёти ва этнографияси. Т.: Шарқ. 2012. Б. 276.
3. Шу асар. Б. 191.
4. Шу асар. Б. 215
5. Аширов А.А. Этнология. Т.: 2013. Б. 172.
6. Ражабов Р. Кўрсатилган асар. Б. 107
7. Турсунов Н.Н. Жанубий Сурхон воҳаси аҳолисининг этник хусусиятлари (XIX аср охири XX аср бошлари). Дисс... қўлёзмаси. Т., 2006. Б. 175.
8. Ражабов Р. Кўрсатилган асар. Б. 252
9. Народы Средней Азии и Казахстана // Народы мира. Т. 2. - М., 1963. С. 253, 587-588
10. Янес. М.А. К вопросу об оценке национального самосознания арабского населения Узбекистана (результат этносоциологического анкетирования). -Москва 2012. С. 166.